

УДК 371.132:371.134

Боднар А. Я., Макаренко Н. Г.

ШЛЯХИ ФОРМУВАННЯ ПІЗНАВАЛЬНОГО ІНТЕРЕСУ ОСОБИСТОСТІ В ПРОЦЕСІ ПРОФЕСІЙНОГО САМОВИЗНАЧЕННЯ

У статті проаналізовано шляхи формування пізнавального інтересу в процесі професійного самовизначення школярів. Розглянуто ознаки пізнавального інтересу, його характерні особливості та основні етапи процесу формування пізнавального інтересу під час вибору майбутньої професії.

Ключові слова: зацікавленість, допитливість, пізнавальний інтерес, теоретичний інтерес, ознаки пізнавального інтересу, характерні особливості пізнавального інтересу, основні етапи процесу формування пізнавального інтересу.

Актуальність теми. В умовах ринкових відносин, ринку праці, різних форм власності, безробіття і конкуренції своєчасний та обґрунтований вибір молоддю професії, навчального закладу набуває все більшого економічного і соціального значення, бо значною мірою впливає на результати праці, становище й авторитет особистості в суспільстві, колективі, на рівень добробуту, сприяє найбільш ефективній реалізації особистісного потенціалу. Необґрунтований вибір професії може спричинитися до розчарувань, психологічних та соціальних втрат, зокрема ускладнень у навчанні, подальшому працевлаштуванні та професійній діяльності, не дасть змоги особистості повністю проявити свої здібності та вміння.

Вагомим чинником у процесі вибору майбутньої професії є пізнавальний інтерес як важливий мотив діяльності особистості.

Аналіз досліджень і публікацій, у яких започатковано вивчення проблеми формування пізнавального інтересу. Теорія інтересу в психології та педагогіці розглядається в працях цілої низки науковців: С. Рубінштейна, Б. Ананьєва, М. Беляєва, Л. Божовича, А. Маркової, В. Мясіщева, М. Цветкова, Г. Щукіної, А. Архіпова, Ю. Бабанського, В. Бондаревського,

Н. Гамбург, А. Льовіна, В. Максимової, Ф. Савиної.

Проблему розвитку пізнавальних інтересів досліджували В. Сухомлинський, А. Алексюк, О. Біляєва, Є. Голанд, Л. Гордон, К. Делікатний, В. Демиденко, Б. Друзь, Є. Киричук, В. Онищук, В. Шморгун, Є. Рабунський, О. Синиця, О. Савченко, І. Унт та ін.

Метою цієї роботи є аналіз факторів формування пізнавальних інтересів у процесі професійного навчання. З огляду на вищезазначене **завданнями** статті є:

1. Здійснити концептуальний аналіз поняття «пізнавальний інтерес» у процесі навчання.

2. Класифікувати фактори, які впливають на формування пізнавального інтересу майбутніх фахівців.

3. Проаналізувати особливості формування пізнавальних інтересів у процесі навчання.

Ще видатний педагог, класик світової педагогіки К. Ушинський (1824–1871) в інтересі вбачав основний внутрішній механізм успішного навчання. Він довів, що зовнішній механізм поневолення не досягає потрібного результату, навчання, позбавлене інтересу і здійснюване тільки силою примусу, вбиває в учні прагнення до оволодіння знаннями. Водночас, на думку

К. Ушинського, не можна все навчання зводити до інтересу – воно потребує і чорнової роботи, значного вольового зусилля.

Німецький філософ, психолог і педагог Й. Герbart (1776–1841), визнаючи інтерес іманентною властивістю особистості, закликав вчителя не бути нудним, а будувати навчання на інтересах, притаманних дитині.

Інтерес як дуже складна і вагома для особистості категорія має багато трактувань:

- вибіркова спрямованість людини, її уваги (Т. Рибо, Н. Добринін), її думок, помислів (С. Рубінштейн);
- прояв розумової та емоційної активності (Е. Строні, С. Рубінштейн);
- активатор різноманітних почуттів (Д. Фрейн) і своєрідна чуттєвість дитини (Ш. Бюлер);
- своєрідний сплав емоційно-вольових та інтелектуальних процесів, які підвищують активність, свідомість і діяльність людини (Л. Гордон);
- структура, що складається з потреб (Ш. Бюлер);
- активно-пізнавальне (В. Мясіщев, В. Іванов), емоційно-пізнавальне (Н. Морозова) ставлення людини до світу;
- специфічне ставлення особистості до об'єкта, викликане усвідомленням його значення та емоційною привабливістю (О. Ковальов).

У контексті нашого дослідження найбільш цікавою є концепція Г. Щукіної, яка вважає, що інтерес – це одночасно:

- і вибіркова спрямованість психічних процесів людини на об'єкти та явища навколишнього світу;
- і тенденція, потяг, потреба особистості займатися саме цією галуззю, цією діяльністю, яка приносить задоволення;
- і потужний збудник активності особистості, під впливом якого всі психічні процеси протікають особливо інтенсивно і напружено, а діяльність стає захоплюючою і продуктивною;
- і, нарешті, не індиферентне, а наповнене активними помислами, яскравими емоціями, вольовими прагненнями ставлення до навколишнього світу, до його об'єктів, явищ, процесів [14].

Інтерес розглядатиметься нами як вибіркоче емоційно-пізнавальне ставлення особистості до предметів, явищ, подій навколишньої дійсності, а також до певних видів діяльності, які мають важливе значення для людини.

Ставлення людини до предметів і явищ навколишнього світу має вибіркоче спрямованість.

Її інтерес передусім пов'язаний з тим, у чому вона відчуває потребу, що для неї самої відіграє істотну роль. Лише тоді, коли той чи інший предмет, явище, подія, вид діяльності уявляються людині як щось важливе, значне, вона з особливим захопленням пізнає або займається цим.

Характерною особливістю інтересу є його зв'язок з емоційною сферою людини. Почуття – це серцевина інтересу. Здивування, захоплення, задоволення, породжені пізнанням нового, радісні переживання в результаті подолання навчальних труднощів – усе це різні за своєю значущістю і глибиною вияву почуття учнів, але всі вони викликані зацікавленістю пізнати природу людини [10].

Формування інтересу – це замкнений у собі автоматичний процес. Він зумовлений соціальним оточенням, сферою і характером діяльності не тільки самої людини, але й тих, хто її оточує, процесами навчання і виховання, що мають особливі прийоми збудження інтересів, колективом, активністю самої особистості, її позицією і роллю в структурі діяльності колективу [9].

Людина реалізує свій інтерес у процесі основної діяльності, тому що найсильнішим мотивом у навчанні є саме пізнавальний інтерес, який активно взаємодіє із системою ціннісних орієнтацій, метою, результатами діяльності, відображає всі складові особистості: інтелект, волю, почуття. За певних умов інтерес є засобом захоплюючого навчання, визначає інтенсивний і зосереджений розвиток пізнавальної діяльності, переростає в стійку рису характеру.

Пізнавальний інтерес – це емоційно усвідомлена, вибіркова спрямованість особистості, яка звернена до предмета й діяльності, пов'язаної з ним, що супроводжується внутрішнім задоволенням від результатів цієї діяльності. Цей інтерес має пошуковий характер, підвищує можливість розумового розвитку учня (В. Паламарчук), сприяє усвідомленій самостійності (О. Савченко), викликає продуктивну роботу (В. Лозова), змінює способи розумової діяльності (Г. Щукіна), є умовою розвитку творчої особистості (М. Алексєєва).

Характерними особливостями пізнавального інтересу є його усвідомленість, емоційність, особлива вольова спрямованість до пізнання. Наявність взаємозв'язку між інтересом і різноманітними психологічними функціями приводить до такого висновку: якщо ми бажаємо сформувати пізнавальний інтерес, організовуючи пізнавальну активність особистості, необхідно сформувати в ній ті психологічні функції, які пов'язані з інтересом.

Навчання спирається на інтереси учнів, воно ж і формує їх, тому інтерес є передумовою навчання і його результатом. Пізнавальний інтерес може виступати і як засіб навчання, і як мета педагогічної роботи щодо розвитку загальної пізнавальної активності. Така потрібність прояву інтересу як мети, засобу і результату навчання та виховання є головною особливістю педагогічного аспекту проблеми формування пізнавальних інтересів учнів.

У педагогіці розрізняють чотири етапи розвитку інтересу: *зацікавленість, допитливість, пізнавальний інтерес, теоретичний інтерес* [12].

Зацікавленість вважається найелементарнішим інтересом, що за певних ситуацій оволодіває учнями, але при зміні ситуації швидко зникає. Цей етап розвитку інтересу пов'язаний з новизною предмету, яка може й не мати особливого значення для людини. В учнів ще не помічається прагнення до пізнання суті предметів, явищ, процесів, які вивчаються.

Допитливість характеризується прагненням вийти за межі побаченого, розширити свої знання, одержати відповідь на запитання, що виникають під час навчання. І на цьому етапі учням притаманні емоції здивування, почуття радості відкриття. Із появою допитливості система когнітивної діяльності набуває вираженої стійкості, і навіть черга тимчасових гностичних невдач не спроможна викликати порушення її функції. Ця стійкість ще більше усталюється, коли щойно накопичені кількісні зміни в системі приводять до виникнення на «виході» інтелектуального почуття, що може бути визнане як пізнавальний інтерес.

Порівняно з допитливістю, яка має зазвичай багато предметних спрямувань, інтерес, оскільки він завжди виражає особистісну пізнавальну потребу, більш вибірковий. Із його появою думка концентрується на аналізі тільки окремих об'єктів та явищ. Сприяє цьому особливий чуттєвий фон, який виникає навколо значимого в пізнавальному відношенні предмета. На певному етапі своєї еволюції, під дією накопичених в елементах когнітивної системи змін, чуттєвий фон починає трансформуватися, набуваючи рис такого інтелектуального почуття, як любов до знань. Це стає помітним завдяки зростанню ступеня «емоційно позитивного ставлення, що виділяє об'єкт серед інших і ставить його в центр життєвих потреб та інтересів суб'єкта» [12, с. 198].

Пізнавальний інтерес – це вищий етап розвитку пізнавальної діяльності особистості. Такий інтерес пов'язаний з її намаганням самостійно розв'язати проблемне питання. У центрі уваги –

проблема, а не готові знання. При цьому людина шукає причину, намагається досягнути сутності предмета, самостійно встановити закономірність, розкрити причинно-наслідкові зв'язки. Напружується думка, вольові зусилля, виявляються емоції.

Теоретичний інтерес характеризується спрямованістю учня не лише на глибоке і міцне засвоєння знань, пізнання закономірностей та опанування теоретичних основ, а й на застосування їх на практиці. Теоретичний інтерес виникає в підлітків тоді, коли в них формуються наукові погляди, переконання, стійкий світогляд [11].

У навчанні особливо важливим, на думку багатьох учених, є пізнавальний інтерес. Його можна визначити як загальну, так і вибіркову спрямованість особистості, яка звертається до процесу пізнання, до його предметної сторони і самого процесу оволодіння знаннями. У більш вузькому значенні, стосовно шкільного процесу навчання – це «спрямованість особистості дитини, підлітка на оволодіння всією сукупністю знань, які викладаються в школі» [2, с. 4].

Сутність пізнавального інтересу полягає в тому, що його об'єктом є сам процес пізнання, який характеризується прагненням досягнути сутності явищ (а не просто бути споживачем інформації про них), пізнанням теоретичних, наукових основ певної галузі знань, відносно стійким прагненням до постійного глибокого її вивчення [1].

Характерними ознаками пізнавального інтересу є динамічність, поступальний рух, перехід від явища до сутності, встановлення глибоких зв'язків, оволодіння закономірностями. Названі ознаки прояву пізнавального інтересу формуються і виявляються поступово. Збудником інтересу можуть бути природа, певний вид діяльності, соціально-історичне явище, а також спілкування з людиною, з якою пов'язаний суб'єкт.

Власне пізнавальний інтерес є сплавом важливих для розвитку особистості психічних процесів. В інтелектуальній діяльності, що протікає під впливом пізнавального інтересу, проявляється активний пошук, здогад, пошуковий підхід, готовність до розв'язання завдань, емоційні прояви (здивування, очікування нового, радість, почуття успіху).

Ядром пізнавального інтересу є процеси мислення, адже людина прагне заглибитися в сутність пізнаваного. З цієї точки зору пізнавальний інтерес виступає можливим мотивом навчання, який є підґрунтям позитивного ставлення особистості до школи, до знань, який пов'язаний із радісними переживаннями від розумової праці, із постійним бажанням заглибитись у вивчення одного або декількох навчальних предметів.

Важлива особливість пізнавального інтересу полягає в тому, що його центром буває таке пізнавальне завдання, яке потребує від людини активної, пошукової або творчої діяльності.

Пізнавальний інтерес у школі виникає в учня на основі змісту навчальних предметів. До сфери пізнавального інтересу включаються не тільки набуті учнем знання, а й процес оволодіння знаннями, процес навчання в цілому, що дає змогу одержувати необхідні способи пізнання і сприяє постійному поступальному руху школяра [3].

Деякі психологи ототожнюють пізнавальний інтерес з потребою в знаннях, яка орієнтує людину в дійсності. Справді, потреби людини є першоосновою, первинними збуджуючими силами, початковою причиною життєдіяльності людини.

На ранніх етапах розвитку пізнавальний інтерес не має характеру того нездоланного потягу, який буває притаманний потребі. Задоволення пізнавального інтересу не приводить школяра в стан насичення і задоволення, характерний для задоволення потреби. Навпаки, задоволення пізнавального інтересу, прагнення до знань набуває нового стимулу у вигляді успішного результату.

Рис вищої духовної потреби пізнавальний інтерес набуває тільки досягаючи дуже високого рівня, коли школяр перебуває в постійному пошуку, коли він відчуває неспокій, якщо не задовольняється його бажання знати і вміти. Далеко не кожна людина (не тільки школяр) досягає такого високого рівня розвитку інтересу [4].

У пізнавальному інтересі проявляється низка важливих для навчання і розвитку моментів:

1. Єдність об'єктивної і суб'єктивної сторін пізнавальної діяльності. Усі об'єктивно цікаві явища навколишнього світу, які містяться й узагальнені в знаннях, знаходять своє вираження в пізнавальному процесі тільки тоді, коли набувають для учня об'єктивної значущості (А. Леонтьєв, Н. Добринін) [6].
2. Закономірність переходу зовнішнього у внутрішнє, що є сутністю розвиваючого навчання. Саме пізнавальний інтерес є своєрідним лакмусовим папірцем, що дає змогу перевірити і відчути вплив усіх заграчених у навчальному процесі засобів.
3. Органічна єдність усіх важливих для особистості процесів: інтелектуальних, емоційних, вольових. У пізнавальному інтересі виражається «думка-воля», «думка-участь», «думка-переживання» (С. Рубінштейн), і це

становить для навчального процесу значну цінність.

4. Активізується вся пізнавальна діяльність і психічні процеси, що лежать в її основі: сприймання, увага, пам'ять, уява; діяльність стає продуктивнішою.

Важливим фактором виховання в особистості позитивного ставлення до навчання, а отже, активізації навчальних інтересів, є емоційна сфера учнів. Про емоційне забарвлення інтересу в процесі професійної діяльності писав А. Пуні. Він наголошував, що інтерес включає три компоненти:

- 1) знання, якими володіє людина в конкретній галузі;
- 2) успішна практична діяльність у цій галузі;
- 3) емоційне задоволення на основі радості, яке отримує людина у зв'язку з результатом практичної діяльності [13].

Формування пізнавальних інтересів – це тривалий процес. Він потребує певних умов і залежить від педагогічного керівництва, від правильного встановлення органічної єдності системи науки, системи пізнання цієї науки та системи її викладання в школі. Учні здобувають дієві знання тоді, коли під керівництвом учителя активно, з інтересом працюють над джерелами знань.

Необхідно виокремити основні етапи процесу формування пізнавального інтересу:

- 1) підготовка ґрунту для появи пізнавального інтересу – створення умов, які сприяють виникненню потреби в знаннях і відповідному виді діяльності;
- 2) формування позитивного ставлення до навчального предмету і діяльності;
- 3) організація діяльності, в якій формується справжній пізнавальний інтерес [1].

Формування позитивного ставлення до навчальної діяльності залежить від багатьох умов, насамперед від знання вчителем готовності дитини до навчання як до серйозної відповідальної і наполегливої праці; від знання вчителем ставлення особистості до школи, до знань, до навчальних предметів та зміни цього ставлення протягом тривалого періоду, від організації навчально-виховного процесу, зокрема використання дитячих можливостей до засвоєння знань.

Головною умовою формування інтересу є розуміння школярем змісту і значення виучуваного; для цього вчитель повинен поставити перед собою педагогічну чітку мету: в чому він має сьогодні переконати учнів, як розкрити їм знання цього питання в наш час і найближчу для дітей перспективу.

Друга важлива умова *збудження інтересу* – це наявність нового як у змісті виучуваного, так і в самому підході до його розгляду. Не можна повторювати відомі істини на одному й тому самому пізнавальному рівні: треба розширювати горизонти пізнання учнів, відшукувати в добре відомому питанні нове, раніше не відоме, але істотне для глибшого розуміння матеріалу.

Третя умова *формування інтересу* – це емоційна привабливість навчання. Треба прагнути, щоб здобуті на уроках знання викликали в особистості емоційний відгук, активізували моральні, інтелектуальні та естетичні почуття.

Четверта умова *виховання інтересу* – це наявність оптимальної системи тренувальних творчих прав і пізнавальних завдань до відповідної «порції» програмного матеріалу [14].

Специфіка навчально-виховного процесу школи така, що він сприяє розвитку в особистості інтересів і нахилів до професій розумової праці, які вимагають вищої освіти. Наприклад, коли йдеться про формування пізнавальних інтересів учнів у зв'язку з вибором професії, то викладення матеріалу ілюструється прикладами юних конструкторів, винахідників, фізиків, тобто фактами формування наукових інтересів учнів. Не потрібно бути проникливим, щоб зрозуміти великі можливості в активізації пізнавальних інтересів тих, хто навчається, залучаючи їх до науки. Однак великі можливості у формуванні пізнавальних інтересів особистості мають і робітничі професії. Особливий інтерес сьогодні у школярів викликають професії у сфері інформаційних технологій. Це пов'язано передовсім з масовим використанням Інтернету. Вік користувачів стає все менший, не дивина, що доступ до Інтернету мають діти, які ще не ходять до школи.

Обмеженість безпосередніх контактів школярів з працею зумовлює те, що основою визначення їхніх можливостей у виборі професії виступає оцінка знань у школі. Тому перенесення ціннісних орієнтацій школярів у процесі навчально-виховної роботи з престижного боку професії (рівень освіти, наукова і практична цінність) на реальні цінності (умови, зміст і організація праці, творчі можливості в ній) є важливою умовою формування професійної спрямованості учнів на ті професії, яких потребує сучасна економіка.

Висновки

1. Пізнавальні інтереси особистості розрізняють за характером пізнавальної діяльності, стійкістю і локалізацією інтересів. Рівень розвитку інтересів може змінюватися під впливом цілеспрямованої роботи.

2. Практичне формування пізнавальних інтересів особистості здійснюється під час навчання в школі, коледжі, ВНЗ. Вчителю (викладачеві) необхідно більше уваги приділяти відбору змісту навчального матеріалу, а саме:

- ознайомлювати школярів і студентів з новими даними, які можуть показати їм сучасний рівень науки і перспективи його розвитку;
- показати їм історію народження і розвитку наукової ідеї, труднощів на шляху наукових відкриттів;
- розкривати практичне значення, можливості застосування здобутих у школі (ВНЗ) знань у повсякденному житті, у трудовій діяльності;
- організовуючи заняття з предметів, урізноманітнювати самостійну пізнавальну діяльність учнів:
  - поступово ускладнювати завдання, щоб учні (студенти) опанували все більш сучасні пізнавальні вміння;
  - диференціювати ці завдання відповідно до можливостей учнів (студентів);
  - ставити завдання, які потребують кмітливості, розв'язання проблемних ситуацій, дослідницького підходу, застосування знань у повсякденному житті;
  - розвивати і підтримувати в самостійній роботі творчий первень, що потребує активного спостереження, уяви, самостійного мислення, удосконалення досвіду.

3. Для збудження в особистості потягу до пізнавальної діяльності дуже важливо:

- пожваблювати заняття елементами зацікавленості з урахуванням завдань предмету;
- спонукати ставити запитання вчителю (викладачеві), товаришам, вчити формулювати запитання творчого характеру;
- практикувати індивідуальні завдання, що потребують знань, які виходять за межі програми;
- рекомендувати в процесі навчання додаткову літературу (наукову, науково-популярну, художню).

Список літератури

1. Актуальные вопросы формирования интереса в обучении / Под ред. Г. И. Щукиной. – М. : Просвещение, 1984. – 145 с.
2. Бондаревський В. Б. Виховання інтересу до знань і потреби до самоосвіти : Книга для учителя / В. Б. Бондаревський. – М. : Просвещение, 1985. – 144 с.
3. Бібік Н. М. Формування пізнавальних інтересів молодших школярів / Н. М. Бібік. – К. : Віпол, 1987. – 96 с.
4. Бойко Н. О. Дидактичні умови формування пізнавального інтересу у школярів : автореф. дис. ... канд. пед. наук: 13.00.01 ; Харківський держ. пед. ун-т ім. Г. Сковороди / Н. О. Бойко. – 1999. – 19 с.
5. Головань Т. Пізнавальний інтерес як чинник підвищення ефективності процесу навчання / Т. Головань // Рідна школа. – 2004. – № 6. – С. 15–17.
6. Леонтьев А. Н. Избранные психологические произведения : в 2 т. / А. Н. Леонтьев. – М. : Педагогика, 1983. – Т. 2. – 320 с.
7. Киричук О. І. Виховання в учнів інтересу до навчання / О. І. Киричук. – К. : Знання, 1986. – 48 с.
8. Лозова В. І. Цілісний підхід до формування пізнавальної активності школярів ; [монографія] / В. І. Лозова. – 2-ге вид., доп. – Харків : Харк. держ. пед. ун. ім. Г. С. Сковороди : О.В.С., 2000. – 164 с.
9. Лозова В. І. Пізнавальна активність школярів (Спецкурс з дидактики) : навч. посібник для пед. ін-тів / В. І. Лозова. – Харків : Основа при ХДУ, 1990. – 89 с.
10. Морозова Н. Т. Учителю о познавательном интересе / Т. Н. Морозова // Психология и педагогика. – 2007. – № 2. – С. 7–10.
11. Онищук В. О. Шлях до глибоких знань / В. О. Онищук. – К. : Знання, 1999. – 47 с.
12. Психология : словарь / Под ред. А. В. Петровского и М. Г. Ярошевского. – М. : Политиздат, 1990. – 494 с.
13. Пуни А. Ц. Психологические основы волевой подготовки в спорте : [уч. пос.] / А. Ц. Пуни. – Л. : ГДОИФК им. П. Ф. Лесгафта, 1977. – 48 с.
14. Щукина Г. И. Педагогические проблемы формирования познавательных интересов учащихся / Г. И. Щукина. – М. : Педагогика, 1988. – 208 с.

A. Bodnar, N. Makarenko

WAYS OF FORMATION OF EDUCATIONAL INTERESTS OF FUTURE SPECIALISTS IN THE PROCESS OF PROFESSIONAL SELF

The article analyzes the ways of creating interest in the cognitive process of professional self pupils. Considered signs of cognitive interest, its characteristics and main stages of the process of formation of cognitive interest in the choice of future profession.

Keywords: interest, curiosity, cognitive interest, theoretical interest, signs of cognitive interest, the characteristics of cognitive interest, the main stages of the process of formation of cognitive interest, cognitive interest as a “thought-will”, “idea-part”, “thought-experience”.

Матеріал надійшов 12.05.2014